

Użytki leśne w zagospodarowaniu rekreacyjnym lasu

Emilia Janeczko, Małgorzata Woźnicka

Abstrakt. Atrakcyjność obszarów leśnych jako miejsca wypoczynku w dużej mierze wiąże się z walorami rekreacyjnymi, krajobrazowymi lasu, ale także z powszechną dostępnością produktów runa leśnego. Stąd też uboczne użytkowanie lasu w pewnym zakresie, odnoszącym się głównie do zbioru grzybów i owoców leśnych wykazuje silne związki z funkcjami rekreacyjnymi lasu. Występowanie i możliwość pozyskiwania grzybów i owoców runa leśnego wpływają na sposób i zakres zagospodarowania rekreacyjnego lasów. W artykule ukazano związki pomiędzy ubocznym a rekreacyjnym użytkowaniem lasu. Przedstawiono aktualny stan wiedzy na temat formy rekreacji, jaką jest zbiór grzybów i owoców leśnych oraz ukazano elementy zagospodarowania rekreacyjnego lasu związane z użytkowaniem zasobów runa leśnego.

Słowa kluczowe: uboczne użytkowanie lasu, infrastruktura turystyczna, formy rekreacji.

Abstract. Non-timber forest products and forest recreational management. The attractiveness of the forest as a vacation destination is connected with recreation and landscape values and accessibility to non-timber forest products. Non-timber forest utilisation to some extent, relating to the mushrooms and forest fruits picking, has a strong relationship with recreational functions of the forest. The presence and ability of mushrooms and forest fruits collecting affect the manner and scope of forests recreational development. This article presents the relationships between non-timber and recreational forest utilisation. The paper presents the current state of knowledge about the form of recreation which is a collection of mushrooms and forest fruits and shows also the elements of recreational forest management connected with the use of non-timber forest products.

Key words: non-timber forest products, tourist infrastructure, types of recreation.

Wstęp

Turystyka i rekreacja w ostatnich latach rozwijają się bardzo dynamicznie, głównie ze względu na szybki rozwój nauki i techniki, procesy urbanizacji i związane z nimi zanieczyszczenie środowiska naturalnego, rozwój i upowszechnienie oświaty, wzrost poziomu życia w wielu krajach, wzrost ilości czasu wolnego, a także upowszechnienie się stereotypów spędzania urlopu poza miejscem zamieszkania oraz rozwój infrastruktury turystycznej (Przeclawski 2004). Według Paschalisa-Jakubowicza (2009) turystyka jest jednym z ważniejszych czynników mających

wpływ na leśnictwo XXI wieku zarówno na świecie, jak i w kraju. Lasy w Polsce zaliczane są do podstawowych walorów przestrzeni rekreacyjnej, stanowią one docelowe miejsce wyjazdów turystycznych bądź uzupełniają atrakcyjność innych obszarów (np. terenów górskich, akwenów itp.). Popularność obszarów leśnych jako miejsca wypoczynku wynika nie tylko z niezaprzeczalnych walorów estetycznych lasu, ale także z obfitości grzybów, owoców runa leśnego, których zbiór mieści się w zakresie znaczeniowym pojęcia uboczne użytkowanie lasu. Zgodnie z definicją zaproponowaną przez Grochowskiego (1990) uboczne użytkowanie lasu oznacza pozyskiwanie grzybów i owoców leśnych, jak również wszystkich innych użytków pochodzenia roślinnego (żywic, gum, kory, listowia, ziół leczniczych, roślin przemysłowych, dekoracyjnych), a także użytków pochodzenia zwierzęcego (zwierzyny, skór i innych produktów łowiectwa, ślimaków, produktów pszczelarstwa leśnego, jedwabnictwa itp.) oraz użytków wydobywanych z ziemi (niezależnie od ich pierwotnego pochodzenia) – torfu, piasku, bursztynu. Przez to pojęcie rozumie się korzystanie z innych niż drewno surowców, produktów oraz dóbr leśnych. Uboczne użytkowanie lasu wiąże się z pozaprodukcyjnymi funkcjami lasu: ochronnymi, krajobrazowymi, jak również rekreacyjnymi. Bezpośredni związek z rozwojem funkcji rekreacyjnej lasu mają przede wszystkim takie przejawy ubocznego użytkowania lasu jak zbiór grzybów i owoców leśnych. Z punktu widzenia rozwoju turystyki i rekreacji w lasach, a tym samym możliwości udostępnienia i zagospodarowania lasów dla celów rekreacyjnych istotne jest bliższe przyjrzenie się obu tym aktywnościom, od lat mieszczącym się w Polsce w grupie najbardziej preferowanych form wypoczynku w lasach.

Zbiór grzybów i owoców leśnych formą rekreacji na terenach leśnych

Zbiór jagód, grzybów itp. należy w Polsce obok spacerów i jazdy rowerem do form rekreacji najczęściej podejmowanych przez użytkowników obszarów leśnych, niezależnie od uwarunkowań lokalizacyjnych. W badaniach ogólnopolskich OBOP (Gołos, Janeczko 2000) jako najważniejsze potrzeby, które motywowały do wizyty w lesie, respondenci wskazywali „potrzebę spaceru” (35% badanych) i „zbioru grzybów” (39% ankietowanych). Podobne rezultaty uzyskano w badaniach przeprowadzonych w lasach Mazowieckiego Parku Krajobrazowego (Janeczko 2002). W tym przypadku również zbiór grzybów i owoców leśnych stanowił drugą (wskazaną przez 17% ankietowanych) z najbardziej preferowanych przez respondentów form rekreacji w lesie. Możliwość zbioru płodów runa leśnego była również głównym motywem spędzania czasu wolnego na terenie LKP – „Lasy Spalsko-Rogowskie” (Jakubowska 2009). Zbiór grzybów i owoców leśnych, jak każda inna forma rekreacji warunkowana jest cechami osobowymi respondentów. Na przykład badania prowadzone przez Janeczko (2002) wykazały, że udział respondentów w takich aktywnościach rekreacyjnych jak spacer, obserwowanie przyrody i grzybobranie wzrasta wraz z wiekiem. Wśród respondentów w wieku 18–25 lat grzybobranie preferowało 13% ankietowanych, podczas gdy w grupie wiekowej 36–45 lat oraz 46–55 lat odsetek ten wynosił odpowiednio 22% i 24%. Również w przypadku osób starszych w wieku 56–65 lat i powyżej 65 lat udział respondentów preferujących grzybobranie był zdecydowanie wyższy aniżeli wśród ankietowanych w wieku 18–25 lat. Ponadto zainteresowanie użytkowymi formami rekreacji (np. łowiectwo, wędkarstwo i grzybobranie) maleje wraz z wyższym wykształceniem respondentów (Janeczko 2002). Z badań Nowickiego (2009), jak również Kaczmarskiej (2006) wynika, że większość amatorów zbioru grzybów (w obu badaniach powyżej 57%) stanowią mężczyźni. Najczęściej zbieranymi gatunkami grzybów w naszym

kraju są: borowik szlachetny, podgrzybek brunatny oraz pieprznik jadalny. Spośród owoców runa leśnego najchętniej zbierane są borówka czarna i żurawina (Kaczmarska 2006, Nowicki 2009). Badania przeprowadzone przez Kaczmarską (2006) wśród grzybiarzy na terenie Borów Tucholskich wskazały ponadto, że większość (72%) ankietowanych zbiera grzyby wyłącznie na własne potrzeby, podczas gdy 28% badanych – dla zarobku.

Zbiór leśnych owoców i grzybów nie tylko w Polsce, ale i w innych krajach Europy jest ważnym elementem tradycji, popularnym sposobem spędzania czasu wolnego w lesie. Przy tym jednak nie wszystkie gatunki runa są jednakowo preferowane. Na przykład obecnie w Szwecji najchętniej zbieranymi owocami runa są borówka czarna i borówka brusznica. Badania przeprowadzone przez Lindhagen, Hörnsten (2000) wykazały, że średnio w sezonie respondenci zbierali około 3 litrów tych owoców z przeznaczeniem na własne potrzeby. Podczas gdy malina właściwa i malina moroszka były znacznie mniej chętnie zbierane. Średnio respondenci zbierali około 0,5 litra tych owoców w sezonie. Równocześnie jednak z badań Hörnsten (2000) wynika, że w okresie między 1977 a 1997 rokiem nastąpił znaczący spadek, o $\frac{1}{3}$ preferencji społecznych w odniesieniu do zbierania jagód. Z kolei zainteresowanie zbieraniem grzybów na przestrzeni ostatnich 20 lat w Szwecji spadło zaledwie o 5%. Inne badania (Eriksson i inni 2012) dotyczące rekreacyjnego zbioru jagód i owoców leśnych wykazały pewną korelację pomiędzy preferencjami dotyczącymi zbioru grzybów i owoców leśnych a atrakcyjnością krajobrazu leśnego. Z badań tych wynika, że w przeciwieństwie do spacerów i wycieczek, zbieracze jagód lub grzybów bardziej preferowali lasy pozbawione udogodnień rekreacyjnych oraz bez śladów działalności gospodarczej. W Polsce to zagadnienie nie było szerzej analizowane. Znane są badania pozwalające określić preferowany do wypoczynku model lasu, jednak nie analizowano związku pomiędzy atrakcyjnością krajobrazową lasu a poszczególnymi formami rekreacji, w tym np. grzybobraniem i zbiorem owoców leśnych.

Występowanie i możliwość pozyskiwania grzybów i owoców leśnych przyczynia się niewątpliwie do wzrostu znaczenia funkcji pozaprodukcyjnych, a w szczególności rekreacyjnej funkcji lasu. Równocześnie jednak Krzymowska-Kostrowicka (1997) zwraca uwagę na fakt, iż zbieranie darów przyrody jest typem zachowań turystyczno-rekreacyjnych znacząco oddziałujących na środowisko. Wymaga zatem, podobnie jak inne rodzaje aktywności rekreacyjnej w lesie, wprowadzenia odpowiednich uregulowań prawnych i właściwego ukierunkowania, w tym specjalistycznego zagospodarowania lasu. Analiza regulacji prawnych dotyczących pozyskiwania grzybów i owoców runa leśnego (Staniszewski, Janeczko 2012) pozwala stwierdzić, że zagadnienia te są w prawie jednoznacznie określone, jednak w praktyce często obserwuje się brak respektowania ww. przepisów i niekontrolowany sposób pozyskiwania jagód i grzybów. W tym zakresie konieczna jest szeroko pojęta edukacja społeczeństwa. Poważnym problemem jest też fakt nierespektowania przez zbieraczy grzybów i owoców leśnych przepisów dotyczących poruszania się po lesie. Wydaje się, że alternatywnym rozwiązaniem w stosunku do nakładania grzywien z tytułu łamania przepisów prawa, a przy tym skutecznym sposobem ochrony środowiska leśnego może być właściwe zagospodarowanie lasu polegające między innymi na podjęciu prób wyznaczenia specjalnych parkingów i miejsc postoju na odcinkach dróg najczęściej uczęszczanych przez zbieraczy.

Zagospodarowanie rekreacyjne lasu a użytkowanie zasobów runa

Powszechna dostępność płodów runa leśnego, jak wynika z Zasad hodowli lasu (2012) §71.3, obok np. walorów rekreacyjnych lasu, istnienia miejsc widokowych, ścieżek

dydaktycznych itp. zaliczana jest do podstawowych kryteriów warunkujących i uzasadniających zagospodarowanie rekreacyjne lasów.

Zagospodarowanie rekreacyjne lasu obejmuje kompleks zabiegów hodowlanych, ochronnych i technicznych zmierzających do zwiększenia dostępności lasów dla celów wypoczynkowych oraz ograniczenia negatywnego wpływu rekreacji na środowisko leśne. Z punktu widzenia realizacji potrzeb wypoczynkowych zbieraczy grzybów i owoców runa leśnego najbardziej istotne są działania techniczne polegające na wyposażeniu leśnych obszarów rekreacyjnych w odpowiednie elementy i urządzenia. Według Pieńkosa (2000) elementy rekreacyjnego zagospodarowania można podzielić na liniowe (trasy rekreacyjne spacerowe, edukacyjne, rowerowe itp.), punktowe (punkty widokowe i informacyjne) i powierzchniowe (parkingi i miejsca postoju, polany wypoczynkowe, place zabaw itp.). W kontekście problematyki zbioru grzybów i owoców leśnych na uwagę zasługują przede wszystkim tzw. grzyboparkingi, czyli miejsca postoju tworzone specjalnie z myślą o amatorach zbioru grzybów, jak również ścieżki edukacyjne.

Grzyboparkingi tworzone są od niedawna. Pierwsze tego typu obiekty powstały w 2011 r. na terenie Nadleśnictwa Lidzbark. Wytyczono wówczas kilkanaście takich parkingów i miejsc postoju dla grzybiarzy, głównie w miejscach składowania drewna, tworzonych w związku z prowadzonymi remontami dróg leśnych (Drumiński 2012). Informacje o lokalizacji miejsc postoju dla grzybiarzy szybko obieły miejscową prasę i spotkały się z pozytywnym odbiorem ze strony lokalnej społeczności. Obecnie na terenie Nadleśnictwa Lidzbark funkcjonuje ponad 20 grzyboparkingów, 26 tego typu obiektów wyznaczono w zeszłym roku na terenie Nadleśnictwa Mrągowo (RDLP Olsztyn), 10 w obrębie Nadleśnictwa Lipka (RDLP Piła). Grzyboparkingi z założenia tworzone są jako obiekty sezonowe. Choć niektóre z nich, położone w sąsiedztwie głównych tras samochodowych, np. miejsce postoju dla grzybiarzy wyznaczone przy trasie na terenie Nadleśnictwa Grodziec, funkcjonują jako obiekty całoroczne. W zasadzie grzyboparkingi niczym nie różnią się od zwykłych miejsc postoju czy parkingów leśnych. Ich lokalizacja jest dużym udogodnieniem dla amatorów zbioru grzybów i jagód. Nic nie stoi jednak na przeszkodzie, aby nadać wyraźny charakter tego typu obiektom, by podkreślić ich zróżnicowanie w stosunku do tradycyjnych parkingów i miejsc postoju poprzez wyposażenie w odpowiednią infrastrukturę (m.in. tablice informacyjne) umożliwiającą uzyskanie szerszej wiedzy na temat grzybów i owoców runa leśnego. Mogłyby to być informacje związane z budową anatomiczną i rodzajami grzybów, właściwościami zdrowotnymi i zastosowaniem grzybów i owoców leśnych, właściwymi sposobami zbioru owoców i grzybów leśnych, jak również znaczeniem runa leśnego dla prawidłowego funkcjonowania ekosystemów leśnych. Kwestie te prezentowane są obecnie w ramach leśnych ścieżek edukacyjnych. W praktyce leśne ścieżki edukacyjne najczęściej ujmują kwestie środowiskowe kompleksowo, co powoduje, że zagadnienia dotyczące grzybów i owoców runa leśnego albo są w bardzo ograniczonym stopniu rozwijane, albo całkowicie pomijane, często ustępują też miejsca innym, „ważniejszym” lub bardziej popularnym zjawiskom, tj. budowa piętrowa lasu, budowa mrowiska, ptasi budzik etc. Jeśli już pojawia się jakaś tablica z informacją na temat grzybów na ścieżce edukacyjnej, na ogół dotyczy ona walorów zdrowotnych grzybów i sposobu ich zbioru. Przykładem w tym zakresie mogą być dwa tzw. przystanki edukacyjne na „Rekreacyjnym szlaku edukacyjno-ekologicznym jezioro Topiele-Szczeglino”, którego inicjatorem była gmina Sianów; informujące o właściwościach grzybów, a przy tym o zasadach ich pozyskiwania. Podobnie jest w przypadku ścieżki edukacyjnej zorganizowanej przez Nadleśnictwo Józefów w sąsiedztwie parkingu przy rezerwacie „Czartowe Pole”. Tutaj również można znaleźć tablice z opisem wybranych jadalnych i trujących grzybów oraz ich roli w funkcjonowaniu ekosystemu leśnego. Z kolei owoce runa leśnego prezentowane

są zbiorczo na tablicach poświęconych darom lasu (fot. 1) lub rzadziej pojedynczo w ramach wytyczonych ścieżek przyrodniczo-dendrologicznych. Dary lasu to jeden z przystanków na ścieżce edukacyjnej „Tajemnice lasu” zorganizowanej na terenie Nadleśnictwa Złoczew, a także na Leśnej Dydaktycznej Ścieżce Rowerowej prowadzącej przez fragment kompleksu leśnego „Lasy Rudzkie”. Informacje o niektórych gatunkach roślin runa (m.in. poziomka pospolita), ujęte są na przykład na tablicach wzdłuż ścieżki edukacyjnej przy siedzibie Mazowieckich Parków Krajobrazowych.

Fot. 1. „Dary lasu” – przystanek edukacyjny na ścieżce edukacyjnej w Sękocinie (fot. G. Gluch)
 Photo 1. „Gifts of the forest” – the educational stop point on the trail in Sękocin

Podsumowanie

Rosnące znaczenie funkcji społecznych lasu wymusza konieczność właściwego udostępnienia i przystosowania lasów dla celów rekreacyjnych, co z kolei wiąże się m.in. z potrzebą rozpoznania wielkości ruchu turystyczno-rekreacyjnego w lasach i ustaleniem potrzeb i preferencji wypoczywających. Zbiór płodów runa leśnego od lat, zarówno w Polsce, jak i innych krajach szczególnie Europy Środkowej i Wschodniej, należy do grupy najbardziej preferowanych form rekreacji w lasach. Jednocześnie duża część opracowań naukowych dotyczących zbioru grzybów i owoców leśnych koncentruje się na określeniu zasobów runa i oszacowaniu korzyści społeczno-ekonomicznych z nim związanych. Określenie możliwości turystycznego i rekreacyjnego użytkowania lasu, zagospodarowanie rekreacyjne lasu wymaga szerszego spojrzenia na grzybobranie i zbiór owoców leśnych jako formę aktywności rekreacyjnej. W tym aspekcie

niezbędne są informacje dotyczące m.in. wielkości grup użytkowników, sposobu przemieszczania się po lesie, zapotrzebowania na określone elementy infrastruktury rekreacyjnej takie jak grzybobankingi i ścieżki edukacyjne.

Literatura

- Drumiński T. 2012. Sezon na parkingi. *Głos lasu* nr 6: 18–19.
- Eriksson L., Nordlund A., M., Olsson O., Westin K. 2012. Recreation in different forest settings: a scene preference study. *Forestry* 3: 923–945.
- Gołos P., Janeczko E. 2000. Potrzeby społeczne w zakresie pozaprodukcyjnych (publicznych) funkcji lasu, źródła ich finansowania oraz konsekwencje dla gospodarki leśnej na przykładzie wybranych regionów kraju. Dokumentacja naukowa. IBL, Warszawa.
- Grochowski W. 1990. Uboczna produkcja leśna. PWN, Warszawa.
- Hörnsten L. 2000. Outdoor recreation in swedish forest- implications for society and forestry. Doctoral thesis. Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala <http://pub.epsilon.slu.se/12/1/91-576-6053-0.fulltext.pdf>.
- Jakubowska D. 2009. Społeczne uwarunkowania rozwoju rekreacji na terenie Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Spalsko-Rogowskie”. Praca magisterska zrealizowana na Międzywydziałowym Studium Turystyki i Rekreacji, SGGW w Warszawie.
- Janeczko E. 2002. Środowiskowe i społeczne uwarunkowania funkcji rekreacyjnej lasów Mazowieckiego Parku Krajobrazowego. Praca doktorska zrealizowana na Wydziale Leśnym SGGW w Warszawie.
- Kaczmarek K. 2006. Analiza użytkowania i ochrony grzybów jadalnych na terenie Borów Tucholskich. Praca magisterska zrealizowana na kierunku Leśnictwo wielofunkcyjne, SGGW w Warszawie.
- Krzymowska-Kostrowicka A. 1997. Geoekologia turystyki i wypoczynku, PWN, Warszawa.
- Lindhagen A., Hörnsten L. 2000. Forest recreation in 1977 and 1997 in Sweden: changes in public preferences and behaviour. *Forestry* vol.73, nr 2: 143–153.
- Nowicki R. 2009. Analiza występowania i użytkowania jadalnych grzybów wielkoowocnikowych w gminie Wilga (Nadleśnictwo Garwolin). Praca magisterska zrealizowana na kierunku Leśnictwo, SGGW, Warszawa.
- Paschalis-Jakubowicz P. 2009. Leśnictwo a leśna turystyka i rekreacja. *Turystyka w lasach i na obszarach przyrodniczo cennych*, Stud. i Mat. CEPL w Rogowie, Rogów: 23 (4): 29–35.
- Pieńkos K. 2000. Plany i projekty rekreacyjnego zagospodarowania lasu dla potrzeb turystyki i rekreacji. *Problemy turystyki i rekreacji w lasach Polski*, Krajowa Konferencja Naukowa, AWF, Warszawa: 197–206.
- Przeclawski K. 2004. Człowiek a turystyka. *Zarys socjologii turystyki*. Wyd. Albis, Kraków.
- Staniszewski P., Janeczko E. 2012. Problemy udostępniania lasów w kontekście użytkowania zasobów runa. *Stud. i Mat. CEPL w Rogowie*, Rogów: 32 (3): 161–170.
- Zasady hodowli lasu 2012, PGL LP, ORWLP w Bedoniu, Warszawa.

Emilia Janeczko, Małgorzata Woźnicka

Katedra Użytkowania Lasu Wydział Leśny SGGW

janeczko.emilia@gmail.com

woznickam@wl.sggw.pl